

MICHAŁ SIERBA
(Uniwersytet Łódzki)

Dobra Orła przed przejęciem ich przez Radziwillów birzańskich

Terytorium zajmowane przez dobra orlańskie leży w dzisiejszym województwie podlaskim, w powiecie bielskim, w większości na terenie wiejskiej gminy Orła. W XVI w. włość orlańska położona była także w województwie podlaskim¹, w ziemi bielskiej, w powiecie bielskim, który z czasem zmienił swą stolicę na Brańsk. Centrum dóbr znajdowało się we wsi, a od 1614 r. w mieście, Orła, oddalonym od Bielska o 14 km na południowy wschód. Dobra orlańskie graniczyły na wschodzie z Puszczą Białowieską, na południu ze starostwem kleszczelowskim, na zachodzie z włością boćkowską, na północnym zachodzie zaś ze starostwem i leśnictwem bielskim².

Skład włości orlańskiej zmieniał się w czasie. W XVI w. do dóbr orlańskich możemy zaliczyć Orłę, Koszele, Werweczki, Topczykały, Krywiatycze, Koszki, Wólkę, Toporki (Toporowo), Mikłasze, Szernie, Rudołty (Reduty), Karpiewszczyznę i Baranowszczyznę³.

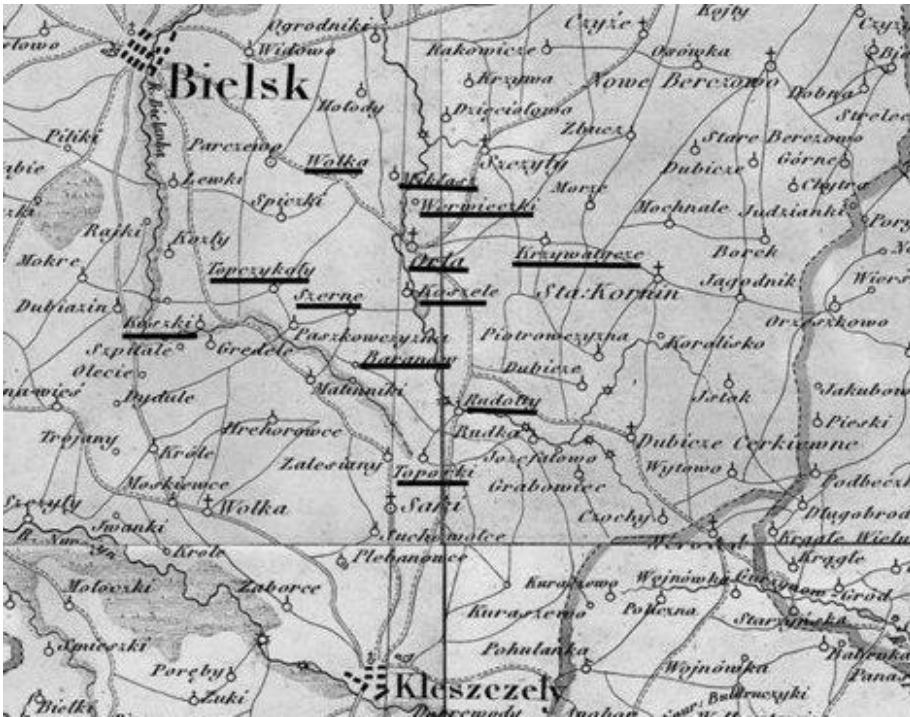
Środkiem terytorium zajmowanego przez dobra orlańskie płynie rzeka Orłanka. Sama Orła leży na jej prawym brzegu. Ten największy lewy dopływ Narwi bierze swój początek w zachodniej części Puszczy Białowieskiej, powyżej miasta Kleszczele. Płyne w kierunku południowo-zachodnim, by ujść do Narwi

¹ Obszar Podlasia rozpatruję według zasięgu granic województwa podlaskiego w 1569 r. Powszechnie wiadomo, że od momentu jego powstania w 1513 lub 1520 r. do reformy administracyjnej na Litwie z 1566 r., w skład tej jednostki administracyjnej wchodziły także tereny, które w tymże roku utworzyły nowe województwo brzesko-litewskie. Wtedy odłączono od województwa podlaskiego ziemie brzeską, kamieniecką i kobryńską.

² H. Goworko, *Orla i włość orlańska w XVI–XVIII w.*, praca magisterska napisana pod kierunkiem doc. dr. hab. S. Alexandrowicza, Białystok 1982, mps, s. 14. Niniejsza praca magisterska, mimo iż swym tytułem odnosi się również do XVI w., zawiera informacje na temat dóbr orlańskich sprzed 1585 r. podane w sposób niezwykle syntetyczny, zwięzły i mało szczegółowy. Nie można ich uznać w żaden sposób za wyczerpujące, a tematyka została jedynie zarysowana. Autorka raczej koncentruje się na XVII w., dla którego są lepsze i łatwiej dostępne źródła inwentarzowe.

³ W późniejszym okresie liczba wsi zwiększyła się. W XVII w. doszły: Paszkowszczyzna i folwark Zielonowski.

w jej środkowym biegu. Lewym dopływem Orłanki jest rzeka Biała, nazywana także Bielanką, która przepływa przez Bielsk i m.in. na wschodniej rubieży włości orlańskiej.

Mapa 1. Miejscowości wchodzące w skład włości orlańskiej przed 1585 r.

Źródło: fragment – W. Chrzanowski, *Karta dawnej Polski z przyległymi okolicami krajów sąsiednich według nowszych materiałów na 1:300 000*, Paryż 1859, arkusz XX, 17.

Przez Orłę przebiegał stary trakt handlowy, który łączył ją z Bielskiem na północy, z Kleszczelami na południowym zachodzie, z Kamieńcem Litewskim i Brześciem na południowym wschodzie. W tych miastach krzyżowały się zaś liczne drogi, dzięki którym można było dostać się nawet w odległe rejony Rzeczypospolitej. Inna droga, prowadząca w kierunku północno-wschodnim, łączyła Orłę poprzez miasto Narew z dalszymi połaciami Litwy. Oprócz tego z Orli wychodziły drogi łączące ją z wsiami wchodzącymi w skład włości.

Włość orlańska kształtowała się na długo przed przejściem jej przez Radziwiłłów birzańskich w 1585 r., a niektóre z wchodzących w jej skład wsi mają znacznie starszą metrykę. Podlasie w okresie średniowiecza było miejscem ciągłych walk między sąsiadami. Krzyżowały się tu wpływy polskie, mazowieckie, jaćwieskie, ruskie, litewskie i państwa zakonnego, oczywiście z różnym natężeniem i zależnie od czasu. Zagadnienie przynależności administracyjnej wiąże się także z postępem kolonizacji tych terenów.

Kolonizacja Podlasia przez Mazowszan, Rusinów i Jaćwingów we wczesnym średniowieczu została opisana przez kilku badaczy⁴. Nie jest ona jednak w kontekście omawianego tematu zbyt istotna, gdyż późniejsza rywalizacja o te ziemie w znacznym stopniu zniszczyła jej dorobek. Wiek XIII przyniósł ogólne zahamowanie osadnictwa. Było to skutkiem najazdów jaćwieskich i litewskich. Toczące się walki państwa litewskiego z księstwami ruskimi, a potem z Zakonem Krzyżackim zniszczyły osadnictwo między Narwią a Niemnem. W drugiej połowie XIII w. na skutek krzyżackich i polskich działań militarnych Jaćwingowie przestali zagrażać podlaskim terenom swoimi najazdami⁵.

Litwini, w odróżnieniu od Jaćwingów, w drugiej połowie XIII w. zaczęli postrzegać ziemie podlaskie nie tylko jako miejsce zdobywania łupów, ale jako obszar możliwy do włączenia w granice państwa i skolonizowania. Wielkie Księstwo Litewskie zajęło w latach dwudziestych XIV w. większość ziem podlaskich⁶. Układy graniczne podpisane przez wielkich książąt litewskich i władców piastowskich pozostawiały większość Podlasia w granicach Litwy⁷. Traktatem w Trokach z 29 listopada 1379 r. wielki książę litewski Kiejstut przekazał władzę m.in. nad ziemiami Podlasia księciu Witoldowi⁸. W dniu 14 sierpnia 1385 r. zawarto unię polsko-litewską w Krewie, co teoretycznie powinno było zagasić konflikty między Litwą a Polską, a co za tym idzie i Mazowszem.

Ostatnim podmiotem politycznym mącąym spokój na Podlasiu było państwo zakonne. Krzyżacy dokonywali niszczycielskich napadów (tzw. rejz) na te tereny. Ich działania doprowadziły do wyniszczenia Jaćwingów, ale także ogólnego wyludnienia Podlasia⁹. W 1422 r. podpisano układ pokojowy litewsko-krzyżacki nad Jeziorem Melno. Akt ten uspokoił sytuację na granicy obu państw¹⁰.

⁴ Zob. J. Wiśniewski, *Osadnictwo wschodniej Białostoczczyzny – geneza, rozwój oraz zróżnicowanie i przemiany etniczne*, „Acta Baltico-Slavica” 1977, t. XI, s. 7–80.

⁵ *Ibidem*, s. 9–11; M. Balicki, T. Lipiński, *Starożytna Polska pod względem historycznym, geograficznym i statystycznym opisana*, t. II, cz. 2, Warszawa 1845, s. 1260; A. Jabłonowski, *Podlasie, Polska XVI w. pod względem geograficzno-statystycznym*, t. VI, cz. 2, Warszawa 1909, s. 173.

⁶ Poza obrębem władztwa litewskiego zostały m.in. okolice Goniądza, Tykocina i Węgrowa. A. Jabłonowski, *op. cit.*, s. 127.

⁷ Dnia 14 VII 1358 r. w Grodnie doszło do układu granicznego między księciem mazowieckim Ziemowitem a księciem litewskim Kiejstutem. Po stronie mazowieckiej pozostały okolice Goniądza. Następny układ z Litwinami zawarł Kazimierz Wielki w 1366 r. Polski król zrzekł się w nim pretensji do Drohiczyzna, Mielnika i Bielska.

⁸ M. Balicki, T. Lipiński, *op. cit.*, s. 1257; A. Jabłonowski, *op. cit.*, s. 5; J. Maroszek, *Struktura osadnictwa rycerskiego i drobnoszlacheckiego dawnej ziemi bielskiej do końca XVIII w.*, „Białostoczczyzna” 2002, nr 1–2, s. 68–69.

⁹ J. Maroszek, *op. cit.*, s. 68, 70; M. Radoch, *Kilka uwag o konfliktach na pograniczu litewsko-mazowieckim i litewsko-krzyżackim w latach 1401–1426 (w świetle źródeł krzyżackich)*, [w:] *Szkice z dziejów społeczno-gospodarczych Podlasia i Grodzieńszczyzny od XV do XVI w.*, red. J. Śliwiński, Olsztyn 2005, s. 11, 13–14.

¹⁰ M. Radoch, *op. cit.*, s. 17–26; J. Wiśniewski, *Rozwój osadnictwa na pograniczu polsko-rusko-litewskim od końca XIV do połowy XVII w.*, „Acta Baltico-Slavica” 1964, t. I, s. 121;

Unia zawarta w Krewie miała przynieść spokój na granicy polsko-litewskiej, a także mazowieckiej. Stało się jednak inaczej. Lata dziewięćdziesiąte XIV w. i pierwsze czterdzieści lat XV w. to fala konfliktów litewsko-mazowieckich, w które mieszały się także Krzyżacy. Ich konsekwencją było czasowe przejęcie ziemi drohickiej¹¹ przez książąt mazowieckich w latach 1390–1405 i 1440–1444¹².

Na mocy unii polsko-litewskiej zawartej w Horodle w 1413 r. z księstwa trockiego i grodzieńskiego utworzono województwo trockie. Ziemie podlaskie wchodzące wtedy w skład Wielkiego Księstwa Litewskiego zostały włączone do tego województwa.

Wczesnośredniowieczne osadnictwo na terenie Podlasia zostało w większości zniszczone w efekcie walk pomiędzy sąsiadami¹³. Był to obszar praktycznie bezludny, poza pewnymi enklawami wokół większych grodów. Znajdowały się tam bezkresne puszcze i rozległe bagna. Po uspokojeniu się sytuacji i zaniechaniu niszczycielskich najazdów nastąpił okres ponownej kolonizacji. Przybyła ona z kilku kierunków. Omówię jedynie tę, która zagospodarowała dobra orlańskie.

Początkowo najbardziej dynamiczny był napływ ludności mazowieckiej docierającej z zachodu. Od końca XIV w. objęła ona ziemie nad Narwią i jej południowymi dopływami. Ogółem zajęła tereny aż po linię Samułki–Boćki–Drohiczyn, przy czym można też było spotkać nielicznych Mazowszan na wschód od tej linii, m.in. w okolicach Bielska. Kolonizacja ta trwała do początku XVI w., aczkolwiek można stwierdzić, że datowała się głównie na lata 1390–1444, gdy książęta mazowieccy Janusz I i Bolesław IV posiadali częściową władzę na Podlasiu¹⁴.

A. Wyrobisz, *Podlasie w Polsce przedrozbiorowej*, [w:] *Studia nad społeczeństwem i gospodarką Podlasia w XVI–XVIII w.*, red. A. Wyrobisz, Warszawa 1981, s. 174–175.

¹¹ Ziemia drohicka obejmowała o wiele większy obszar niż po utworzeniu województwa podlaskiego. W jej skład wchodziła także większość ziemi bielskiej. Dopiero w drugiej połowie XV w. doszło do podzielenia jej na dwie odrębne ziemie: drohicką i bielską. W XVI w. powstała jeszcze ziemia mielnicka.

¹² Patrz: I.T. Baranowski, *Podlasie w przededniu Unii Lubelskiej*, „Przegląd Historyczny” 1908, t. VII, z. 1, s. 50; A. Jabłonowski, *op. cit.*, s. 5–6; W. Jarmolik, *Gasztoldowie a Tykocin*, „Białostoczczyzna” 1987, nr 7, s. 22; M. Radoch, *W sprawie daty nadania przez Władysława Jagiellę ziemi drohickiej księciu mazowieckiemu Januszowi I*, [w:] *Szkice z dziejów kolonizacji Podlasia i Grodzieńszczyzny od XIV do XVI w. Prace ofiarowane profesorowi Antoniemu Czacharowskiemu w siedemdziesięciolecie urodzin i czterdziestopięcioletnie pracy naukowej*, red. J. Śliwiński, Olsztyn 2002, s. 11–20; Z. Romaniuk, *Tykocin w XV w.*, [w:] *Małe miasta. Przestrzenie*, red. M. Zemło, Supraśl 2003, s. 285; J. Tyszkiewicz, *Książęta mazowieccy na Podlasiu (1385–1440). Od unii krewskiej do Kazimierza Jagiellończyka*, „Rocznik Mazowiecki” 2005, t. XVII, s. 27–36.

¹³ Osadnictwo to nie zostało całkowicie zniszczone w XIII–XIV w., co J. Wiśniewski wnioskuje z tego, że dużo starych nazw topograficznych zostało utrzymanych w okresie późniejszej kolonizacji. J. Wiśniewski, *Rozwój osadnictwa na pograniczu...*, s. 122.

¹⁴ J. Wiśniewski, *Rozwój osadnictwa na pograniczu...*, s. 121–124, 130.

Trudno jest określić, z której części Wielkiego Księstwa przybyli tu Litwini. Można ich odnaleźć w okolicach grodów i miast wśród ludności chłopskiej i miejskiej¹⁵. Osadnictwo ruskie, początkowo słabsze, później mocniejsze (XV–XVI w.) dotarło na Podlasie z trzech kierunków. Ludność ruska znad Niemna i Rosi zasiedliła tereny północno-wschodnie, ta zaś znad Buga zajęła ziemie południowo-wschodnie. W dobrach Orla osiedlili się Rusini reprezentujący ostatni kierunek kolonizacyjny, określane jako wołyńsko-brzeski¹⁶. Rusini stanowili najliczniejszą grupę ludności chrześcijańskiej tych terenów. Koloniści ruscy to w większości chłopci. Nieliczni byli bojarzy. Wśród tych ostatnich występują potomkowie bojarów putnych, którzy zamieszkiwali okolice starych grodów ruskich¹⁷.

Pierwsza wzmianka źródłowa o miejscowości wchodzącej później w skład dóbr orlańskich pochodzi z ok. 1490 r. Wasko Doroszkiewicz, podkoniuszy wileński, za uprzednią zgodą Kazimierza Jagiellończyka zakupił na terenie ziemi bielskiej Szemotycze (?), Nowosielce (późniejsze Mikłasze) oraz Werweczki¹⁸. Kolejna wzmianka pochodzi z 1495 r. i dotyczy Koszel. W akcie nadania przez wielkiego księcia litewskiego Aleksandra Jagiellończyka prawa magdeburgskiego Bielskowi można przeczytać, że „okręg granic miasta rozciąga się: aż po wieś Cosziele”¹⁹. Oczywiście trzeba zdawać sobie sprawę, że Koszele są znacznie starsze niż pierwsza o nich wzmianka źródłowa²⁰. W ustaleniu metryki Koszel, ale i innych miejscowości wchodzących w skład dóbr orlańskich, mogłyby pomóc badania archeologiczne, których jednak w tej okolicy dotąd nie prowadzono²¹.

¹⁵ *Ibidem*, s. 131.

¹⁶ J. Wiśniewski, *Osadnictwo wschodniej Białostoczczyzny...*, s. 71.

¹⁷ J. Wiśniewski, *Rozwój osadnictwa na pograniczu...*, s. 133. W dobrach orlańskich też mieszkali bojarzy putni. Odnotowuje ich m.in. inwentarz z 1669 r. Archiwum Główne Akt Dawnych [dalej: AGAD], Archiwum Warszawskie Radziwiłłów [dalej: AR], dz. XXV, 2908, s. 72, 93–95, 97.

¹⁸ A. Troc-Sosna, *Zarys włości orlańskiej i jej cerkwie*, „Biuletyn Informacyjny Bractwa Prawosławnego św.św. Cyryla i Metodego” 2007, nr 3, s. 7.

¹⁹ I. Daniłowicz, *Skarbiec dyplomatów papieskich, cesarskich, królewskich, władz i urzędów posługujących do krytycznego wyjaśnienia dziejów Litwy, Rusi Litewskiej i ościennych im krajów*, t. II, Wilno 1862, s. 244. W 1501 r. Aleksander Jagiellończyk potwierdził Bielskowi prawo miejskie. Przy opisie granic ponownie wspomniano, że sięgają one z jednej strony po „Koziele”. I. Daniłowicz, *op. cit.*, s. 262.

²⁰ Za jedną z najstarszych osad w ziemi bielskiej Grzegorz Sosna i Alina Troc-Sosna uznają wieś Rudołty (Reduty) wchodzącą później w skład dóbr orlańskich. G. Sosna, A. Troc-Sosna, *Dzieje miejscowości Reduty i Szernie we włości orlańskiej: rodowody autorów*, Bielsk Podlaski 2007, s. 61. Są to jednak tylko tezy poszlakowe, bez możliwości weryfikacji źródłowej.

²¹ Badania takie odbyły się jedynie ok. 500 m od miejscowości Paszkowszczyzna, gdzie odkryto gród wczesnośredniowieczny (XI–XII w.), co wskazuje na dawną metrykę tamtejszego osadnictwa. Najprawdopodobniej gród ten był powiązany z grodami w Bielsku, Krasnej Wsi i Mołoczkach. Teren grodu według archeologów został ponownie zasiedlony w drugiej połowie XVI i w XVII w. *Informator archeologiczny 1997*, red. M. Bugaj, D. Csáky i H. Zaborowska,

Na przełomie XV i XVI w. zapewne istniały też Topczykały, które zostały nadane przez Zygmunta I Starego przed 1512 r. dworzaninowi gospodarskiemu Iwanowi Rezańcowi i jego synowi Kicie²². Informację o istnieniu tej wsi na przełomie wieków czerpiemy pośrednio z dokumentu wystawionego ok. 1500 r. przez Aleksandra Jagiellończyka. Z zamiarem zagospodarowania zachodnich krańców Puszczy Białowieskiej nadał on Jaškowi Iwanowiczowi²³, pisarzowi Mikołaja Mikołajewicza Radziwiłła wojewody trockiego, wójtostwo na czterech żrebiach koszelewskich z prawem założenia tam miasta, dwa żrebia w Werweczkach i Las Topczykalski, który zapewne wziął swą nazwę od wspomnianej wcześniej wsi Topczykały²⁴. Jaško miał rozmierzyć nadane mu dobra i osadzić tam ludzi. Koloniści mieli dostać nieznanej długości okres wolnizny. Po jej upływie mieli płacić rocznie po 1 zł, 2 korce owsa, gęś, 2 kury, 30 jaj i raz w tygodniu mieli odbywać pańszczyznę ciągłą²⁵. Z nieznanymi przyczynami Jaško Iwanowicz nie założył miasta. Gospodar odebrał mu Las Topczykalski i nadał go Piotrowi Fursowi²⁶.

Wyżej wspomnianymi miejscowościami zainteresował się Michajło Bohusz Bohowitynowicz, pisarz i marszałek gospodarski. W 1512 r. Bohowitynowicz doprowadza do transakcji wymiennej. W zamian za sioło Topczykały przekazał Iwanowi Rezańcowi i jego zięciowi Waskowi Dmitrowiczowi dwór steckowski w powiecie słonimskim. Powodem tej transakcji, ze strony wcześniejszych właścicieli wsi, był konflikt między Iwanem i jego synem Kitą a mieszkańcami Topczykał i mieszczanami bielskimi. W trakcie starć okoliczni mieszkańcy zabili Kitę, Iwana pobili, rozebrali jego statki, a domy spalili. W tym samym ro-

Warszawa 2010, s. 212, http://www.nid.pl/UserFiles/File/wydawnictwa/informator_archeologiczny_1997.pdf. [dostęp z dn. 27 IV 2013]; D. Krasnodębski, *Archeologia Podlasia. Grodzisko w Paszkowszczyźnie – próba ratowania zabytku. Badania archeologiczne na terenie grodziska średniowiecznego Paszkowszczyzna, gmina Orla*, „Nad Buhom i Narwoju” 1998, nr 2 (36), s. 14–16, http://nadbuhom.pl/art_1626.html [dostęp z dn. 27 IV 2013]; zob. K. Mazuruk, *Stanowiska archeologiczne Bielska Podlaskiego w historiografii*, „Białoruskie Zeszyty Historyczne” 2004, z. 21, s. 133–148.

²² AGAD, AR, dz. XXIII, teka 103, plik 12, s. 1; D. Fionik, G. Sosna, *Orla na Podlasiu: dzieje Cerkwi, miasta i okolic*, Bielsk Podlaski 1997, s. 13; A. Jabłonowski, *op. cit.*, s. 248. Nazwisko Iwana spotykamy w różnych formach: Rezaniec, Razaniec, Riazaniec, Rzezanyacz.

²³ Halina Goworko, Grzegorz Sosna i Doroteusz Fionik identyfikują go ze wspomnianym w poczcie rodów litewskich Adama Bonieckiego Iwanem Iwanowiczem kniazem smoleńskim. A. Boniecki, *Poczet rodów w Wielkim Xięstwie Litewskim w XV i XVI w.*, Warszawa 1887, s. 99; D. Fionik, G. Sosna, *loc. cit.*; H. Goworko, *op. cit.*, s. 38.

²⁴ H. Goworko, *loc. cit.*

²⁵ Informacje te czerpiemy z dokumentu z 23 VII 1507 r. wydanego przez Zygmunta I Starego, w którym potwierdza on wcześniejsze nadania na rzecz Jaška Iwanowicza. Dokument został wydany w języku ruskim. Zob. w: G. Sosna, A. Troc-Sosna, *op. cit.*, s. 353–354.

²⁶ Zapewne Piotra Fursa można utożsamiać z dworzaninem Aleksandra Jagiellończyka, któremu władca w 1501 r. nadał dworzyszcze Mezowo po księciu Trubeckim, który zbiegł do Moskwy. A. Boniecki, A. Reiski, *Herbarz polski*, t. V, Warszawa 1902, s. 331.

ku Piotr Furs być może odsprzedał Bohowitynowiczowi Las Topczykański²⁷. Dnia 5 maja 1513 r. Bohowitynowicz zamienił się z Jaśkiem Iwanowiczem²⁸, oddając mu swój dwór w Trokach za Koszele, Werwicзки i dwie puste ziemie na terenie powiatu bielskiego zwane Laszkowszczyzną i Szyłowszczyzną. Zygmunt I potwierdził nabycie tych ziem przez Bohusza Bohowitynowicza w 1516 r.²⁹

Michajło Bohusz Bohowitynowicz (częściej zwany po prostu Bohuszem) herbu Korczak (Pelikan?) wywodził się z Wołynia. Był synem Bohusza Bohowitynowicza namiestnika przelańskiego. Był najwybitniejszym przedstawicielem swojego rodu, blisko związanym z Aleksandrem Jagiellończykiem i Zygmuntem I Starym. W latach 1499–1530 pełnił funkcję pisarza gospodarskiego, w 1509 r., a potem w latach 1520–1530 sprawował też urząd podskarbiego ziemskiego, a od 1510 do 1530 r. marszałka gospodarskiego. Był także starostą kamienieckim i słonimskim, namiestnikiem żyżmorskim i horodniczym trockim. Posłował kilkakrotnie do Moskwy, przebywał na dworze cesarskim Maksymiliana I, był na zjeździe w Augsburgu w 1518 r. Posiadał liczne dobra na Litwie, Wołyniu i na Podlasiu, gdzie oprócz włości orlańskiej miał także dobra siemiatyckie. Według popisu z 1528 r. wystawił ze swych dóbr 64 konie (cały zaś ród Bohowitynowiczów 125), co stawiało go wśród ważniejszych możnowładców litewskich. Zmarł w 1530 r. Bohusz miał żonę Fedorę Andrejewnę z Sanguszków³⁰, z którą doczekał się trzech córek. Były to: Anna, żona Stanisława Tęczyńskiego późniejszego wojewody krakowskiego; Fedora, żona Fryderyka Prońskiego wojewody kijowskiego, potem Mikołaja Trzebuchowskiego, kasztelana gnieźnieńskiego, a następnie Mikołaja Działyńskiego, podkomorzego chełmińskiego; Juliana, o której związkach małżeńskich nic nie wiadomo, gdyż być może takowych nie było³¹.

²⁷ Twierdzi tak A. Troc-Sosna, aczkolwiek nie podaje przypisu źródłowego, w związku z tym nie można tej informacji zweryfikować. A. Troc-Sosna, *op. cit.*, s. 7.

²⁸ W 1513 r. Jaśko Iwanowicz nie był już pisarzem Mikołaja Mikołajewicza Radziwiłła tylko pisarzem gospodarskim. Biblioteka Jagiellońska [dalej: BJag.], rkps 6 III, s. 195.

²⁹ AGAD, AR, dz. XXIII, teka 103, plik 11, s. 24–25; plik 12, s. 1–2; BJag., rkps 6 III, s. 171–176, 195–198; *Archiwum książąt Sanguszków w Sławucie*, wyd. B. Gorczak, t. III, Lwów 1890, s. 141–143; D. Fionik, G. Sosna, *op. cit.*, s. 14; D. Fionik, G. Sosna, *Szczyty. Dzieje wsi i parafii*, Bielsk Podlaski–Ryboły–Białystok 2005, s. 25–26; H. Goworko, *op. cit.*, s. 38–39; A. Jabłonowski, *op. cit.*, s. 133, 247–248; J. Wiśniewski, *Osadnictwo wschodniej Białostoczczyzny...*, s. 23.

³⁰ A. Boniecki błędnie sądzi, że przed Fedorą z Sanguszków Bohusz był w związku małżeńskim z którąś z reprezentantek rodu Ostrogskich. A. Boniecki, *Poczet rodów...*, s. 11, 13. W drugiej swej pracy A. Boniecki już nie popełnia tego błędu. A. Boniecki, A. Reiski, *op. cit.*, t. I, Warszawa 1899, s. 361.

³¹ *Archiwum książąt Sanguszków...*, s. 147; I. Daniłowicz, *op. cit.*, s. 278; J. Jaroszewicz, *Testament Bohusza Bohowitynowicza z I połowy XVI w.*, „Athenaeum” 1847, z. 3, s. 5–22; A. Boniecki, *Poczet rodów...*, s. 10–11, 13; A. Boniecki, A. Reiski, *Herbarz...*, t. I, 1899, s. 361–362; O. Halecki, *Bohowitynowicz Bohusz Michał*, [w:] *Polski słownik biograficzny* [dalej: PSB], t. II, Kraków 1936, s. 226–227; A. Jabłonowski, *op. cit.*, s. 238; A. Kosiński, S. Uruski, A. Włodarski,

Na wniosek gospodarza w 1516 r. dokonano rozgraniczenia dóbr Bohusza Bohowitynowicza od Puszczy Białowieskiej. Dokonał tego leśniczy podlaski Andrzej Borysewicz Łozka. Na polecenia Olbrachta Gasztołda (m.in. starosty bielskiego) przyłączył on do dóbr Bohusza część puszczy, ciągnącą się „od Krywiatyckich Bohusza Bohowitynowicza sianożęci prosto przez las do Kimbarowa młyna”³². Wspomniany młyn znajdował się na rzece Orłance w okolicy obecnej wsi Reduty, ok. 5 km od Orli³³. Wzmianka ta wskazuje także na istnienie i posiadanie w tym czasie przez Bohusza wsi Krywiatycze.

Bohusz pragnął rozszerzyć i wyznaczyć także pozostałe krańce swych włości. W 1522 r. kupił od młynarza Chwiedora, Wasila i Chodki Hredelów „ziemię Wereżyńską w Bobczkowie polu”³⁴, która leżała przy rzece Białej. Okolica ta była obiektem konfliktu między Bohuszem i jego córką Anną z jednej strony a urzędnikami gospodarskimi administrującymi wsią Hredele (Gredele) z drugiej. Sprawa ta została rozstrzygnięta przez Zygmunta I na rzecz Bohowitynowiczów. Gospodarz w latach 1523–1528 kierował listy do Olbrachta Gasztołda, aby powstrzymał swych urzędników od napadów na dobra Bohusza i zwrócił mu ziemie: Laszkowszczyznę i Ryłkowszczyznę, które graniczyły z gospodarskimi Dubiczami³⁵. Aby uregulować sporne kwestie powołano komisję graniczną, której przewodniczył książę Siemion Odynczewicz (horodniczy grodzieński), jej członkami byli zaś urzędnicy bielscy. Nakreślono wtedy granicę między dobrami orlańskimi a wsią Spiczki stanowiącą przedmieście Bielska. Z 1529 r. pochodził list Olbrachta Gasztołda, Aleksandra Iwanowicza Chodkiewicza i Andrzeja Borysowicza Łozki do Bohusza Bohowitynowicza, w którym opisano granice włości orlańskiej. Granica, według tego i późniejszych dokumentów, ciągnęła się od „drogi wielkiej” łączącej Bielsk z Brześciem do rzeki Orłanki. Stamtąd szła dalej na wschód przez lasy do łąk krywiatyckich. Następnie granica ciągnęła się w kierunku południowym do Stawu Kimbrów (okolice dzisiejszej wsi Reduty zwanej w XVI–XVII w. Rudołtami). Dalej podążała m.in. do

Rodzina. Herbarz szlachty polskiej, t. I, Warszawa 1904, s. 289; K. Niesiecki, *Herbarz polski*, t. II, Lipsk 1839, s. 207–208; *Urzędnicy centralni i dygnitarze Wielkiego Księstwa Litewskiego XIV–XVIII w. Spisy*, oprac. H. Lulewicz, A. Rachuba, Kórnik 1994, s. 200; W. Wiliuk-Kojałowicz, *Herbarz szlachty Wielkiego Księstwa Litewskiego zwany Nomenclator*, Kraków 1905, s. 40; J. Wolff, *Kniaziowie litewsko-ruscy od końca XIV w.*, Warszawa 1895, s. 428; idem, *Senatorowie i dygnitarze Wielkiego Księstwa Litewskiego 1386–1795*, Kraków 1885, s. 185, 259–260.

³² D. Fionik, G. Sosna, *Orla na Podlasiu...*, s. 15 cyt. za: Narodowe Historyczne Archiwum Białorusi w Mińsku, *Rejestr dokumentów ściągających się do granic majątności Orli*, f. 694, op 4, nr 1470, k. 7 [dalej: *Rejestr dokumentów ściągających...*]. W oryginale tekst spisany jest w języku starobiałoruskim.

³³ D. Fionik, G. Sosna, *Orla na Podlasiu...*, s. 15.

³⁴ *Ibidem* cyt. za *Rejestr dokumentów ściągających...*, k. 7; AGAD, AR, dz. XXIII, teka 103, plik 11, s. 28.

³⁵ BJag., rkps 6 III, s. 205; D. Fionik, G. Sosna, *Orla na Podlasiu...*, s. 15–16; *idem*, *Szczyty...*, s. 27.

pól należących do wsi Dubicze (dziś Dubicze Cerkiewne), po czym lasami aż do rzeki Białej, wzdłuż której następnie się ciągnęła. Dalej dochodzono do cieków wodnego określonego jako „rzeczka Wiotoskowska”, którą wracano do punktu wyjścia na „drodze wielkiej”. Chodzi tutaj najprawdopodobniej o rzecznię, która uchodzi do rzeki Białej na północ od dzisiejszej wsi Kozły³⁶. Granica ta została uprawomocniona w protokole pomiaru włóczęj starostwa bielskiego z 1563 r.³⁷

Konflikt graniczny toczył się także między Bohuszem a Janem Jakubowiczem Szczytowskim, z którego dobrami włość orlańska sąsiadowała od strony północnej. Nie znamy dokładnego przebiegu sporu, ale wydaje się, że został on rozstrzygnięty na korzyść Bohusza lub zakończył się ugodą, gdyż jego włość nie została pomniejszona³⁸.

Bohusz Bohowitynowicz, chcąc rozwinąć swoje podlaskie dobra, sprowadził do nich chłopskich osadników ruskich najprawdopodobniej z okolic Kamieńca Litewskiego, którego był starostą, ale być może także z Wołynia i dóbr siemiatyckich. Nowo przybyli osadnicy zasiedlali stare wsie, takie jak Werweczki, Koszele i Topczykały, a także zakładali nowe, m.in. Krywiatycze, Toporki, Mikłaszewo³⁹. Wcześniej na terenach dóbr orlańskich, poza ludnością już osiadłą, przede wszystkim chłopami ruskimi, mieszkali także bojarzy, m.in. w Topczykałach, Koszelach⁴⁰. W 1585 r. bojarów odnotowano także w Mikłaszewie, Karpiowszczyźnie i Baranowszczyźnie⁴¹. Zapewne bojarzy ci mieszkali tam już wcześniej.

Za czasów Bohusza Bohowitynowicza zaczęła kształtować się na prawym skraju rzeki Orlanki osada Orla. Doroteusz Fionik i Grzegorz Sosna uważają, że początków układu przestrzennego wsi trzeba doszukiwać się w okolicy przeprawy przez rzekę, w miejscu, gdzie na przełomie XVI i XVII w. stało radziwiłłowskie założenie dworsko-ogrodowe⁴². Przed 1529 r. powstał w Orli dwór⁴³. Bohusz ufundował także dwie tutejsze cerkwie: parafialną p.w. św. Szymona Słupnika i dworską p.w. św. Jana Teologa⁴⁴.

³⁶ BJag., rkps 6 III, s. 198–201. Potwierdzenie tych granic uzyskał w 1544 r. Stanisław Tęczyński. AGAD, AR, dz. XXIII, teka 103, plik 11, s. 24; BJag., rkps 6 III, s. 201–211.

³⁷ D. Fionik, G. Sosna, *Orla na Podlasiu...*, s. 16.

³⁸ *Ibidem*, s. 15–16; D. Fionik, G. Sosna, *Szczyty...*, s. 27.

³⁹ D. Fionik, G. Sosna, *Orla na Podlasiu...*, s. 16; J. Wiśniewski, *Osadnictwo wschodniej Białostoczczyzny...*, s. 23.

⁴⁰ J. Jaroszewicz, *Miasto Bielsk*, oprac. B. Białokozowicz, D. Fionik, Studziwoda 2007, s. 148. D. Fionik i G. Sosna wyciągają wniosek o bojarskiej genezie tych miejscowości na podstawie informacji, że południowa część Koszel i zachodnia część Topczykałów nosiły nazwę Bojary. D. Fionik, G. Sosna, *Orla na Podlasiu...*, s. 12.

⁴¹ A. Jabłonowski, *op. cit.*, cz. 3, Warszawa 1910, s. 112.

⁴² D. Fionik, G. Sosna, *Orla na Podlasiu...*, s. 16.

⁴³ BJag., rkps 6 III, s. 213; J. Jaroszewicz, *Testament...*, s. 13–14.

⁴⁴ G. Sosna, A. Troc-Sosna, *Cerkiewna własność ziemna na Białostoczczyźnie w XV–XX w. Wybór dokumentów*, Białystok 2004, s. 282.

Bohusz przed śmiercią spisał testament (w dniu 12 listopada 1529 r.). Po jego zgonie dobra orlańskie i siemiatyckie miały przejść na jego córkę Annę⁴⁵. Michajło Bohusz Bohowitynowicz zmarł w następnym roku.

W 1538 r. Anna Bohuszówna Bohotynowiczówna wyszła za mąż za Stanisława Tęczyńskiego⁴⁶. Stanisław (1514–1560) był synem wojewody sandomierskiego Jana Tęczyńskiego herbu Topór. W momencie zawierania związku małżeńskiego jeszcze nie rozpoczął kariery politycznej. Pierwszy urząd objął w 1546 r. i było to starostwo grodowe bełskie, rok później został także starostą grodowym lubelskim. W 1551 r. wszedł do senatu zostając kasztelanem lwowskim, w latach 1554–1555 był wojewodą sandomierskim, a następnie od 1555 do 1560 r. wojewodą krakowskim. Posłował do Turcji i odbierał w imieniu króla hołd od hospodara mołdawskiego w 1553 r. Posiadał rozległe dobra, m.in. latyfundium kraśnickie na Lubelszczyźnie, klucz morawiecki i połowę klucza tęczyńskiego. Tęczyńscy w tym okresie należeli do najpotężniejszych rodów małopolskich. Zmarł 5 grudnia 1560 r. Anna przeżyła męża o 5 lat, gdyż zmarła w pierwszej połowie 1565 r. Mieli dwoje dzieci: Jana Chrzciciela, wojewodę bełskiego (1538–1563) i Katarzynę (1544–1592)⁴⁷.

Ślub Anny i Stanisława wywołał na Litwie wrzenie, gdyż Bohuszówna wносиła mężowi w posagu dobra orlańskie i siemiatyckie, a Litwini uznali, że może to spowodować trwałe przejście tych dóbr w granice Korony. Dnia 1 listopada 1538 r. do Krakowa przybyła litewska delegacja, która poruszyła m.in. tę sprawę, oskarżając wdowę po Bohuszu o wydanie córki za mąż bez wcześniejszego uregulowania spraw majątkowych⁴⁸. Król Zygmunt I Stary, w odpowiedzi na postulaty Litwinów, nakazał by krewni Anny wypłacili Stanisławowi Tęczyńskiemu posag w pieniądzu w zamian za dobra orlańskie i siemiatyckie. Do czasu, aż tego nie zrobią, dobra te będą w rękach Stanisława⁴⁹. W innym punkcie Litwini wspominali, że kiedyś Mikołajowa Tęczyńska dostała od króla Aleksandra kilka wiosek w powiecie włodzimierskim, z których miała wypełniać wszystkie zwykłe powinności względem Litwy (m.in. podatki, daniny,

⁴⁵ Zapis ten został potwierdzony w 1546 r. przez Zygmunta Augusta, gdzie przepisano i przetłumaczono go z języka ruskiego na język polski. BJag., rkps 6 III, s. 211–217.

⁴⁶ I. Daniłowicz, *op. cit.*, s. 307–309.

⁴⁷ J. Kurtyka, *Latyfundium tęczyńskie. Dobra i właściciele (XIV–XVII w.)*, Kraków 1999, s. 197–198.

⁴⁸ Litwini argumentowali w drugim punkcie swego pisma, że istniało prawo, „iż panna mająca ojczyste i macierzyste majątki na Litwie, wychodząca za mąż do Polski lub Mazowsza, nie może z mężem cudzoziemskim dziedziczyć rzeczonych majątków, ale ma przestać na czwartej części tych majątków, oszacowanej, którą bierze w gotowym groszu jako posag od stryjów lub bliskich krewnych, którzy osiągają nieruchomości”. Fedora Bohuszowa dała nawet zarękę w wysokości 10 000 kop gr., przysięgając, że nie wyda swej córki za Stanisława Tęczyńskiego bez dopilnowania tych spraw majątkowych. Złamała tę przysięgę, w związku z czym Litwini zajęli jej dobra, m.in. przyłączyono „dobra Koszele do zamku bielskiego”. I. Daniłowicz, *op. cit.*, s. 307.

⁴⁹ I. Daniłowicz, *op. cit.*, s. 308.

służba ziemską). Od czasu, kiedy stanął tam zamek Kryłów, powinności te przeszły na Koronę. Litwini prosili króla, by sytuacja ta nie powtórzyła się w przypadku Orli i Siemiatycz, podkreślając przy tym obawę poszerzenia granic Korony o wymienione dobra, ze szkodą dla Litwy. Król tę sprawę odłożył na potem⁵⁰.

W 1539 r. Anna przekazała Stanisławowi Tęczyńskiemu swoje dobra Siemiatyczne i Orla⁵¹. Sprawa przynależności owych włości do Wielkiego Księstwa Litewskiego zakończyła się ostatecznie w 1546 r. Król stwierdził, że „okazuje się z przywilejów, iż Orla i inne dobra Stan. Tęczyńskiego Ssty bełżkiego i jego żony Anny, leżą z dawna w ziemi podlaskiej; gdy mimo to wszakże znajdują się tacy, którzy rzecz tak jawną w wątpliwość podając, usiłują je pod inne podciągnąć prawa; zachowujemy przeto owe majątności przy prawie podlaskiem, uchylając na zawsze z pod praw sądownictwa i wszelkiej jurysdykcji W. ks. Lit.”⁵² Poza tym dwa lata wcześniej Zygmunt I Stary potwierdził Stanisławowi Tęczyńskiemu posiadanie Koszel, Werweczek, Topczykałów, a także Laszkowszczyzny i Szyłowszczyzny⁵³.

W 1546 r. doszło do procesu, który wytoczyły Stanisławowi i Annie Tęczyńskim i wdowie po Bohuszu jej córki Juliana i Fedora wraz z mężem Fryderykiem Prońskim. W pozwie czytamy, że Fedora czuje się pokrzywdzona, gdyż Anna dostała jako wiano dobra Orla i Siemiatyczne, które były uznawane za lepsze i ważniejsze niż inne włości ojcowskie⁵⁴. Zygmunt August 15 listopada 1546 r. rozstrzygnął sprawę na korzyść małżeństwa Tęczyńskich i wdowy po Bohuszu, po pokazaniu testamentu nieboszczyka⁵⁵.

Między mieszkańcami dóbr orlańskich a ludnością starostwa bielskiego istniał konflikt o pograniczne lasy. W 1541 r. Zygmunt I nakazał, aby poddani Anny i Stanisława Tęczyńskich nie czynili szkód w lasach starostwa bielskiego, a mieszkańcy starostwa bielskiego nie najeżdżała dóbr orlańskich⁵⁶.

W 1562 r. Malcher Strzała⁵⁷ zastawił Annie Tęczyńskiej swoją wieś Koszki za 2000 złotych, dwa lata później dał ją jej zaś na własność⁵⁸. Malcher otrzymał tę wieś od gospodarza Zygmunta I Starego za zasługi na rzecz dworu. Liczyła ona 24 włóki „gruntu przedniego”. W 1562 r. było tu 30 gospodarzy⁵⁹, którzy

⁵⁰ Jest to czwarty punkt pisma posłów litewskich. *Ibidem*.

⁵¹ AGAD, AR, dz. XXIII, teka 103, plik 11, s. 28.

⁵² M. Balicki, T. Lipiński, *op. cit.*, s. 1308. Zygmunt I Stary wyjął podlaskie dobra Tęczyńskich spod prawa litewskiego, gdyż w 1501 r. ziemia bielska uzyskała od Aleksandra Jagiellończyka przywilej na ograniczone prawo polskie, a w 1547 r. zniesiono te ograniczenia. Taka sama sytuacja wystąpiła w ziemi drohickiej w latach 1444 i 1516.

⁵³ AGAD, AR, dz. XXIII, teka 103, plik 11, s. 24–26.

⁵⁴ BJag., rkps 6, s. 217–218; *Archiwum ksiąząt Sanguszków...*, s. 443–444.

⁵⁵ BJag., rkps 6, s. 217–222; J. Jaroszewicz, *Testament...*, s. 8.

⁵⁶ M. Balicki, T. Lipiński, *loc. cit.*

⁵⁷ W dokumencie z 1562 r. Malcher Strzała został określony jako urzędnik stołowy.

⁵⁸ AGAD, AR, dz. XXIII, teka 103, plik 11, s. 5–8, 12–14, 16.

⁵⁹ Pierwsza włóka: Tymosz z bratem Piliszem; druga i trzecia: Iwan Skuksa; czwarta i piąta:

placili rocznego czynszu po 3 zł 16 gr od włóki. W tym też roku, zanim Koszki przeszły w ręce Anny Tęczyńskiej, wieś ta graniczyła z włością orlańską, gruntami rodziny Wahanowskich (wieś Wólka Wahanowska) i Jesmanów (wieś Lewki), a także ze wsią Hredle w starostwie bielskim. Osada ta ma dłuższą metrykę niż zapisanie jej Malcherowi Strzale, aczkolwiek nie można jej uściślić ze względu na brak źródeł⁶⁰.

Następnym właścicielem dóbr orlańskich była Katarzyna, córka Stanisława i Anny Tęczyńskich. Jej pierwszym mężem był Jerzy Juriewicz Olelkowicz Słucki (ok. 1531–1578) herbu Pogoń. Był on synem Jerzego Olelkowicza Słuckiego i Heleny z Radziwiłłów. Był księciem słuckim, co pozwalało mu na zasiadanie w radzie panów Wielkiego Księstwa Litewskiego. Po unii lubelskiej nie uzyskał miejsca w senacie. Należał do najbogatszych ludzi na Litwie, posiadał ogromne dobra ziemskie, m.in. księstwo słuckie. Związek małżeński zawarli w 1558 r. Zmarł 9 listopada 1578 r. Z Katarzyną miał trzech synów: Jerzego, Aleksandra i Szymona, a także dwie córki⁶¹.

Katarzyna zrzekła się wszystkich swoich dóbr na rzecz męża⁶². Na łożu śmierci w 1578 r. Jerzy zapisał w testamencie Katarzynie m.in. włość orlańską⁶³. Za życia Jerzego toczyły się spory na granicy dóbr orlańskich i starostwa bielskiego. Lustrator królewski opisując w 1576 r. wieś Gredele zapisał, że „słuckie książe i przylegli ziemianie, jako Jeszman [Jan Jesman właściciel wsi Lewki] i insi grunta im odejmują”⁶⁴. W 1567 r. dwie osoby z Orli pojawiły się na popisie pospolitego ruszenia. Piotr Tołowaczewski i Iwan Stołowaczewski wystawili po 1 koniu⁶⁵.

Sienko Wołos; szósta: Martyn Prychozy; siódma: Iwan Tymica; ósma: Szac i Iwan Ustyianowicz; dziewiąta: Harasim Tymoszewicz; dziesiąta: Ihnat z synem Hermanem; jedenasta: Chwiedko Wołosowicz; dwunasta: Hryc Iwaszko i Andrey Retymonszewicz; trzynasta: Tymosz Jurko i Fiedko Pilipowicz; czternasta: Bohdan i Zdan Iwanowicz; piętnasta: Hryc Andrejewicz i Tymosz Junodiowicz; szesnasta: Bohdan i Harman Iwanowicz; siedemnasta: Olesko Wołos i Prokop Kalisowicz; osiemnasta: „Iwan Krawiec z Pasynkami swoimi Hawryłom a Hryckom i Jackom Tybiczyczy”; dziewiętnasta: Kalis Hołowczyc z synami Fiedków; dwudziesta: Truchan Micewicz z synami Hawryłów; dwudziesta pierwsza: Fiedko Tybika z synem Siemionem; dwudziesta druga i dwudziesta trzecia: Sawka Arelec. Dwudziesta czwarta włóka nie została wymieniona, być może była pusta. Imiona i nazwiska/przezwiśka podałem w wersji oryginalnej, tak jak zostały one zapisane w dokumencie. AGAD, AR, dz. XXIII, teka 103, plik 11, s. 3–4.

⁶⁰ Wszystkie powyższe informacje czerpiemy z kopii potwierdzenia Zygmunta Augusta nadania wsi Koszki Malcherowi Strzale z 1562 r. AGAD, AR, dz. XXIII, teka 103, plik 11, s. 3–4.

⁶¹ H. Kowalska, J. Wiśniewski, *Olelkowicz Jerzy*, [w:] *PSB*, t. XXIII, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1978, s. 743–745; J. Kurtyka, *op. cit.*, s. 201–202.

⁶² A. Boniecki, *Poczet rodów...*, s. 319; J. Wolff, *Kniazowie...*, s. 333.

⁶³ D. Fionik, G. Sosna, *Orla na Podlasiu...*, s. 19.

⁶⁴ *Lustracja województwa podlaskiego 1570 i 1576*, wyd. J. Topolski, J. Wiśniewski, Wrocław–Warszawa 1959, s. 43.

⁶⁵ J. Maroszek, *op. cit.*, s. 144.

W 1581 r. Katarzyna z Tęczyńskich Słucka zapisała Koszele w dożywocie swej służącej Helenie Wojtkowskiej Błażejewskiej. Z treści dokumentu dowiadujemy się, że wcześniej „dierzał brat Jej nieboszczyk Sebastian Wojtkowski”⁶⁶. Najprawdopodobniej przed 1585 r. nadano tej samej Helenie Wojtkowskiej Błażejewskiej także Mikłasze⁶⁷. Między 1582 a 1584 r. córce wyżej wspomnianej służącej Helenie Wojtkowskiej Ruzyczowej nadano w dożywocie folwark Baranowszczyzna⁶⁸.

Z 1577 r. pochodzą dokładniejsze informacje na temat wsi wchodzących w skład dóbr orlańskich. Spisano wtedy rejestr poborowy. Łącznie wyliczono 8 wsi liczących razem 180 włók. Było 13 karczem i 5 młynów o 10 kołach. Do największych wsi należały Topczykały (38 ½ włóki) i Koszele (31 włók), najmniejsze zaś były Krywiatycze (8 włók). Łącznie z całych dóbr Jerzy Olelkowicz Słucki musiał zapłacić 140 zł 6 gr⁶⁹. Orla nie została w spisie wymieniona, gdyż najprawdopodobniej była wtedy jedynie rezydencją z cerkwią, otoczoną małą osadą⁷⁰. Nie wymieniono także wchodzących w 1585 r. w skład włości: Wólki, Mikłasze, Baranowszczyzny i Karpszczyzny, aczkolwiek nie wiemy, czy w 1577 r. wsie te należały już do dóbr orlańskich.

Tabela 1

Dobra orlańskie według rejestru poborowego z 1577 r.

Wieś	Liczba włók	Suma poboru ze wszystkich włók	Karczmy	Zagrodnicy	Komornicy	Ogrodnicy
Koszele	31	20 zł 20 gr	2	2		
Werweczki	25	16 zł 20 gr	3*		7	
Topczykały	38 ½	25 zł 20 gr	2*		23	
Szernie	9	6 zł	1		2	
Kuszki (Koszki)	24	16 zł	1		3	
Kriwawolya (Krywiatycze)	8	5 zł 10 gr				
Toporowo	23	15 zł 20 gr	2		4	8
Rudołty	21 ½	14 zł 10 gr	2		6	
Suma:	180	120 zł 10 gr	13	2	45	8

* Z tego jedna gorzałczana.

Źródło: AGAD, Archiwum Skarbu Koronnego, oddział I, sygn. 47, k. 100–102v.

⁶⁶ AGAD, AR, dz. XXIII, teka 103, plik 13, s. 1, 3. Dożywocie to potwierdził w 1599 r. Krzysztof Radziwiłł, drugi mąż Katarzyny. Dokument podniszczony, w kilku miejscach nieczytelny. AGAD, AR, dz. XXIII, teka 103, plik 13, s. 5.

⁶⁷ AGAD, AR, dz. XXIII, teka 103, plik 13, s. 7–9; 11–13, 15, 185–186; 188–189.

⁶⁸ *Ibidem*, s. 191.

⁶⁹ AGAD, Archiwum Skarbu Koronnego [dalej: ASK], oddział I, sygn. 47, k. 100–102v., 261.

⁷⁰ G. Sosna, D. Fionik, *Orla na Podlasiu...*, s. 19.

Regestr poborowy z 1578 r. wspomina, że w dobrach orlańskich płacono z czterech karczem, a poniżej, że od gorzałek. Możliwe, że chodzi o karczmę gorzałczaną, co oznacza, że łącznie zapłacono w tym roku z pięciu karczem. Nieznana jest przyczyna takiego spadku liczby karczem w porównaniu z rokiem 1577. Do trzech zmniejszyła się liczba młynów⁷¹. Najprawdopodobniej rejestr z tego roku podaje zaniżone dane. W 1579 r. ze wszystkich wsi leżących w powiecie bielskim (brańskim) Katarzyna z Tęczyńskich Słucka zapłaciła 240 zł 4 gr⁷².

Włość orlańską należy zaliczyć do dóbr średniej wielkości. Zaznaczyć trzeba, że w latach siedemdziesiątych XVI w. w ziemi bielskiej w dobrach szlacheckich większa była jedynie włość boćkowska należąca do Sapiehów⁷³. Jeśli jednak porównać orlańskie posiadłości za Bohusza Bohowitynowicza, z np. dobrami tykocińskimi Gasztołdów czy tzw. księstwem goniądzko-rajgrodzkim Radziwiłłów, zauważymy ogromną dysproporcję na ich niekorzyść. Uwzględniając wielkość posiadłości orlańskiej i siemiatyckiej za Katarzyny Słuckiej i porównując ją z największymi dobrami na Podlasiu w drugiej połowie XVI w. należącymi do rodu Kiszków, wypada stwierdzić, że były to dobra stosunkowo małe. Kiszkwie posiadali 3 miasta (Ciechanowiec, Sokołów i Węgrów) i ponad 70 wsi⁷⁴. Jednak, jeśli spojrzeć na włość orlańską z perspektywy drobnej szlachty, która dominowała na Podlasiu, były ona dość duża. Konkludując, dobra orlańskie należy zaliczyć do własności średniej wielkości, którą dzielił jednak ogromny dystans od podlaskiej własności wielkiej.

Za życia Katarzyny i Jerzego Słuckiego dobra Orla zmieniły swą przynależność administracyjną. Stało się to na skutek postanowień sejmu lubelskiego z 1569 r., który dnia 5 marca włączył województwo podlaskie do Korony.

Okres przed 1585 r. był bardzo ważny dla dóbr orlańskich. Wtedy ukształtował się główny trzon terytorialny włości, który nie będzie już podlegał zasadniczym zmianom. Przed tym rokiem na terenie dóbr orlańskich występowała najintensywniejsza kolonizacja w dziejach tej okolicy, której skutki są widoczne także w dzisiejszym składzie ludnościowym gminy Orla. Poza tym powołano tu do życia m.in. parafię prawosławną i wybudowano dwór, który – później rozbudowywany – stanowił centrum administracyjne włości przez następne stulecia.

⁷¹ AGAD, ASK, odział I, sygn. 47, k. 394, 414.

⁷² *Ibidem*, k. 389v.

⁷³ Ok. 250 wólk bez samych Bociek. A. Jabłonowski, *op. cit.*, cz. 1, Warszawa 1908, s. 182.

⁷⁴ A. Laszuk, *Zaścianki i królewsczyzny. Struktura własności ziemskiej w województwie podlaskim w drugiej połowie XVII w.*, Warszawa 1998, s. 68.

MICHAŁ SIERBA

Orla assets before the Birżan Radziwiłł's takeover

This text concerns the history of the Orla assets before 1585, up to the Bierżan Radziwiłł's takeover. Through descriptions of political conflicts and settler movements the author presents the story of the Orla possessions up to the turn of fifteenth and sixteenth century, which is the time when first written sources covering this issue became available. Those days the first municipalities constituting the Orla assets were noted. Michajło Bohusz Bohowitynowicz took control over Topczykały, Werweczki and Koszele with its surroundings. Those villages became a cornerstone for building and developing the possessions followed by the brisk colonization action by Bohowitynowicz and his successors: daughter Anna – wife of Stanisław Tęczyński and granddaughter Catherina – wife of George Olelkowicz Słucki.

The text also presents the conflicts involving the ownership of the Orla assets, marking out and delimiting their borders, e.g. including the Koszki village in 1562. Most important part of the article is based on the presentation of detailed data from the tax register of 1570s, which brings a complete information about the scale and status of those assets. The comparison analysis between the Orla possessions and other properties of the Bielsk Land and Podlasie summarizes the article.